

Anders Porsanger 1770-es jelentése a magyar helyesírás alkalmazhatóságáról az északi számi¹ nyelvre

Kelemen Ivett

Debreceni Egyetem, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

In addition to the fact that the linguistic affinity between Hungarian and Saami (Lappish) was first proved by János Sajnovics in 1770, the name of the Hungarian Jesuit scholar is also notable with respect to the history of the spelling of the North Saami language in Norway. Based on the literature he used for *Demonstratio* and his personal experience, Sajnovics believed that the Hungarian spelling of the time would be more suitable for use in Norwegian works on North Saami. The proposal was so well received in Danish-Norwegian academic circles that the printing of the dictionary entitled *Lexicon Lapponicum* compiled by Knud Leem, a renowned North Saami language professor of the time, was stopped, and Sajnovics began to ‘revise’ this work using Hungarian spelling. In accomplishing that task, he was assisted by a fairly competent person, Anders Porsanger, a native speaker of North Saami, who helped Sajnovics with his rewriting proposal. After the work was completed, in the summer of 1770, the Missionary College in Copenhagen asked Porsanger to report on Hungarian spelling, which could serve as a model for the development of the spelling of North Saami. Below I present this seven-page letter *verbatim*, and provide the necessary background information in footnotes.

Keywords: North Saami, orthography, Anders Porsanger, János Sajnovics, 1770, report

Kulcsszavak: északi számi, helyesírás, Anders Porsanger, Sajnovics János, 1770, jelentés

1. Bevezetés

Sajnovics János (1733–78) és Hell Miksa (1720–1792) – az eredményes vardøi csillagászati expedícióról hazafelé tartva – 1769. október 17-én érkezett meg Koppenhágába. Hét hónapos ott tartózkodásuk során több, a magyar nyelvészet szempontjából is kiemelkedő, említésre méltó esemény történt. A számi–magyar nyelvrokonság bizonyítását taglaló *Demonstratio. Idioma ungrarum et lapponum idem esse* [Bizonyítás. A ma-

¹ Tanulmányomban a mai gyakorlatnak megfelelően a számi terminust használok, Porsanger levelében viszont megtartottam az eredeti lapp formát.

gyar és a lapp nyelv azonos] megjelenése mellett koppenhágai nyelvészeti tevékenysége révén Sajnovics az északi számi ortográfia és lexikográfia történetének is részévé vált. Ez utóbbiakkal a hazai szakirodalom viszonylag keveset foglalkozott, szemben a külföldi (elsősorban norvég) írásokkal, melyek szinte mindegyike kitér Sajnovics János és az északi számi teológus, Anders Porsanger (1735–1780) közös céljára, az északi számi ortográfia magyar minta szerinti revideálására. A két tudós a gyakorlatban is megvalósította elképzelését: az akkori magyar ortográfia szerint átírták a norvég Knud Leem professzor (1697–1774) már nyomdában lévő, háromnyelvű (számi–dán–latin) *Lexicon Lapponicum* című szótárának rendelkezésre álló részeit magyar helyesírás szerint (kiegészítve az egyes szócikket a magyar jelentésekkel is). E közös munka 1770. május 15-én véget ért, amikor is Sajnovics és Hell átadta az expedíció fő támogatójának, Otto Thott grófnak (1703–1785) az átírt szótár kéziratát. A helyesírási javaslat (és a kézirat) viszont csak ekkor kezdte meg tényleges „útját”. A dán-norvég hozzáértő szakemberek sorra lettek felkérve a helyesírási javaslat bírálatára (részletesen ld. Kelemen 2023). A missziós munkát irányító központi hivatal, a koppenhágai Missziós Kollégium elsőik között a témában minden szempontból leginkább kompetens személyt, Anders Porsangert szólította fel, hogy referáljon a magyar helyesírás alkalmazhatóságáról.

2. Knud Leem és Anders Porsanger²

Knud Leem missziós éveit az észak-norvégiai Porsanger-fjord vidékén töltötte, és az itt beszélt hegyi számi dialektust³ sajátította el. Ezt a nyelvjárást tekintette kiindulópontnak, amikor dolgozni kezdett az északi számi ortográfia kialakításán. Munkáiban⁴ már következetesen használta saját helyesírási rendszerét. Amikor Leemet kinevezték a Trondheimben működő, Lappföldre induló misszionáriusok képzését biztosító iskola, a Seminarium Lapponicum vezetőjévé és professzorává, olyan munkatársat akart maga mellé, aki dán és számi nyelven is beszélt, és aki segíteni tudott neki az ekkor még folyamatban lévő *Lexicon Lapponicum* szótárának munkálataiban is.

² Életükről, munkásságukról részletesen ld. Kelemen 2018 (Leem); Kelemen 2021 (Porsanger).

³ Az északi számi nyelv finnmarki dialektusának keleti aldialektusa. Norvégiában Karasjok, Porsanger és Tana területén beszélik (vö. Sammallahti 1998: 11).

⁴ *En lappisk Grammatica* (1748), *En lappisk Nomenclator* (1756), *Lexicon Lapponicum bipartitum* (1768–81).

Anders Porsanger 1752-ben érkezett Trondheimbe, hogy segítse a professzort, és ezzel egy időben megkezdte tanulmányait is a helyi Katedrális Iskolában, majd ezt követően a Koppenhágai Egyetemen.⁵ 1761-től, egyetemi teológiai tanulmányainak végeztével misszionáriusként tevékenykedett az észak-norvégiai Varangerben. 1764-ben aztán – Johann Ernst Gunnerus püspök (1718–1773) és Leem közbenjárására – visszahelyezték Trondheimbe, ahol kórházi papként és a szeminárium adjunktusaként dolgozott. Az öregedő professzor egyre több munkával bízta meg az amúgy is leterhelt Porsangert. A kettejük között folyamatosan erősödő konfliktus akkor ért a csúcspontjára, amikor Porsangert az északi számi helyesírás ügyében történő szakmai hozzászólásra (1767, 1770), majd pedig a Sajnoviccsal történő közös munkára szólították fel.

3. Helyesírási kérdések

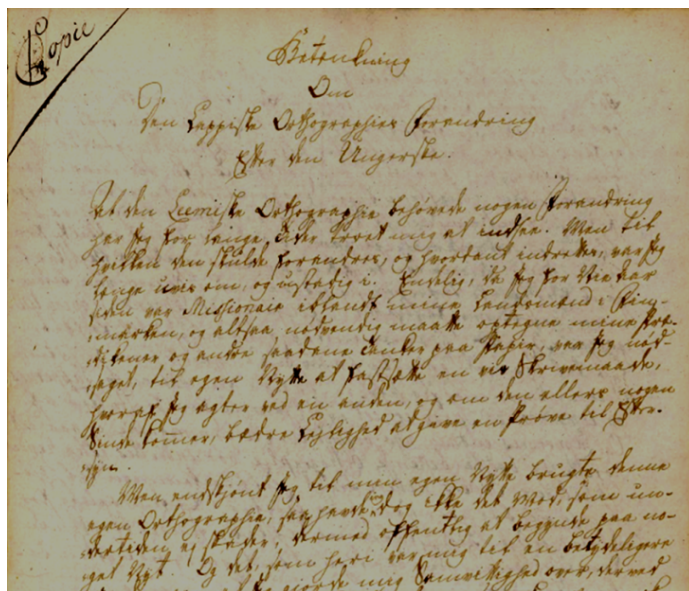
Porsanger 1767. szeptember 19-én a Missziós Kollégium kérésére már küldött egy jelentést az északi számi helyesírással kapcsolatban.⁶ A Kollégium ugyanis úgy találta, hogy a Svédországban használt számi helyesírás egyszerűbb, mint a Leem által kidolgozott rendszer. Ennek a kérdésnek a tisztázására kérték fel Porsangert, aki – kritikai észrevételeit is megfogalmazva ugyan, de – kiállt Leem helyesírása mellett. Ez a szemlélet azonban megváltozott, amikor Porsanger 1770 tavaszán megismerte a *Demonstratio*-t és a magyar helyesírást.

Sajnovics a számi és a magyar nyelv összevetéséhez használt szakirodalom, majd pedig saját gyűjtése alapján úgy találta, hogy a magyar helyesírás megfelelőbb lenne a nyelv lejegyzésére. Sokkal inkább az, mint Leem dán alapú, addig használt rendszere. Az ötlet olyan szintű támogatottságot nyert, hogy a nyomdában lévő *Lexicon Lapponicum* nyomtatását is felfüggesztették, s Porsangert Koppenhágába küldték Sajnovics mellé, hogy – megbizonyosodva a magyar helyesírás alkalmazhatóságáról – készítsenek egy magyar helyesírás szerint átírt kéziratot a már kinyomtatott lexikonrészek alapján. A kb. 42 ív átírása igen gyorsan, két hónap alatt elkészült, s az arra alkalmasnak ítélt személyek megkezdtek a javaslat felülvizsgálatát. Első körben Porsanger kapott felkérést a Kollégium-

⁵ 1758-ban kezdte meg felsőfokú tanulmányait Koppenhágában, tehát hat évig segítette Leem professzor munkáját.

⁶ Részletesen ld. Kelemen 2019.

tól. Bírálata 1770. július 7-ei dátummal el is küldte a hivatal részére. Porsanger levele másolatban az oslói Egyetemi Könyvtárban található.⁷

1. kép: Részlet a jelentés első oldaláról

4. A jelentés szövege magyarul

A Dán-Norvég Királyságban a 18. században lendült fel a hittérítő tevékenység, s ezzel együtt jelent meg az igény az északi számi nyelvű munkák megjelentetésére. Fontos hangsúlyozni, hogy az ekkor íródott munkák még nem igazán a számiknak, sokkal inkább a misszionáriusok északi számi tanulmányaihoz (szótárak, grammatikák), illetve a prédikációikhoz (vallási szövegek fordításai) kívántak írásos anyagot biztosítani. Ortográfiai minta híján az ekkoriban lejegyzett északi számi szövegek az adott misszionárius anyanyelvének (dán, svéd, norvég) helyesírását követték.⁸

⁷ A levelet Bente Martinussen tette közzé 1992-es, Anders Porsanger munkásságát ismertető cikkében (ld. 52–59. oldal).

⁸ Leem északi számi helyesírása az akkor Norvégiában is hivatalos nyelvként használt dán nyelv helyesírásán alapult.

Az itt közzétett levél azért is igen jelentős, mivel már ekkor, az északi számi helyesírás kialakulásának kezdetén egy anyanyelvi beszélő részéről jelent meg hozzáértő reflexió. Ez legközelebb majd csak a 20. században történik meg újra, amikor is a számik saját kezükbe veszik nyelvük „ügyét” (ld. Domokos 2001: 113). Természetesen a köztes évszázadokban is részt vettek számik az írott nyelv formálásában, alakításában, de az továbbra is elsősorban dán, norvég, finn misszionáriusok, nyelvészek kezében összpontosult, és a számik kezdetben „csupán” a fordításban, tolmácsolásban segédkeztek.⁹ Így volt ez Knud Leem esetében is, aki 1752-ben kapta maga mellé nyelvmesterként az akkor 17 éves Anders Porsangert.

Porsanger levelének kivonatos tartalmát már korábbi tanulmányaimban ismertettem ugyan (vö. Kelemen 2022, 2023), annak különlegessége, egyedisége miatt azonban szükségszerűnek éreztem a levelet szó szerinti fordításban is elérhetővé tenni a magyar olvasók számára. Jóllehet jelentősen megnehezítette a fordítást, az itt közreadott szöveg stílusában, mondat szerkesztésében, nyelvezetében igyekszik hűen visszaadni a 18. századi dán levél jellegzetességeit. A fordításért köszönettel tartozom Vörös Dávidnak.

Jelentés. A lapp helyesírás magyart követő átalakításáról

Azt, hogy a Leem-féle helyesírás némi változtatásra szorul, már régóta felismerni véltem. Abban azonban jó ideig bizonytalan maradtam, mit és hogyan is kellene megváltoztatni rajta. Végül, amikor kilenc évvel ezelőtt misszionáriusként szolgáltam a finnmarki honfitársaim között, és ily módon papírra kellett vetnem a prédikációimat és más hasonló gondolataimat, bizonyos írásmódot szükségeltetett kialakítanom magam szá-

⁹ Az egyik legismertebb fordító Lars Hætta (1834–1896) norvégiai számi rénszarpáspásztor, aki Jens Andreas Friis (1821–1896) norvég nyelvészprofesszor mellett segédkezett a Biblia számira fordításában.

mára, melyből egy másikra való tekintettel adnék mintát, hogy ha egyszer lehetőség nyílik rá, vizsgálat alá vétessék.¹⁰

Még ha én magam használtam is ezt az ortográfiát, nem volt bátorságom – mely olykor nem is árt – valami újba fogni a nyilvánosság előtt. Leginkább azonban a lelkiismeret-furdalás hátráltatott, hogy munkámmal megbánthatok olyat, akinek így is épp elég megküzdénivalója akad öregkora számosabb, nemesebb bajaival, és akinek porát – ha ő maga nem lesz többé – változatlanul tisztelni fogom.¹¹

Ugyanakkor a kérdést magát – ha szabad a körülményekből bármiféle következtetésre jutnunk – végül is az isteni elrendelés dönti el, melynek bölcsessége sosem tartotta helyénvalónak, hogy bármely emberi ügyet vagy szerkezetet rögvest a legtokéletesebbre vigyen, hanem inkább kézen fogva, s mintegy lépcsőnként vezeti (úgy hiszem, csakis lépésenként haladhat előre az ügy, vagyis apránként lehet felfogni a Mindenható rejtett akaratát), mely más, és kétségtelenül jobb útja annak, hogy úgymond kibontakozhasson. Egy magyar¹² (e népnek még csak nevét sem ismeri minden lapp) egészen más megbízatásból, egészen más dolgokra gondolva érkezik Finnmarkba,¹³ ahol véletlenül vagy szándékosan – meg nem mondhatom – oly hangokat hall a lappok ajkáról, melyek nem csengenek egészen idegenül magyar fülének. Erre elcsodálkozik, jobban hegyezi fülét,

¹⁰ Gunnerus püspök levelezéséből tudjuk, hogy sor került Porsanger ortográfiai javaslatának értékelésére is. 1771. április 22-én a püspök elküldte a lexikon két kéziratát – a Leem-féle régi és a Sajnovics-féle új helyesírással lejegyzett változatot – a számi nyelvet ismerő dán misszionáriusnak, Christian Weldinghnek (1728–1801). Arra is megkérte a misszionáriust, hogy egy harmadik lehetséges írásmódot is értékeljen: Porsanger saját számi helyesírási rendszerét. „... *hvilken af de 3de forskjellige Skrivemaader i det lappiske Sprog, som Hr. Leem, Hr. Porsanger og Sainovitz bruger, kommer meest overeens med den der brugelige Dialectes Udtale* [...] a három különböző írásmód közül – amelyet Leem úr, Porsanger úr, és Sajnovics használ – melyik felel meg leginkább a szóban forgó nyelvjárás kiejtésének]” (Dahl 1906: 54).

¹¹ Nyilvánvalóan az öregedő, a jelentés írása idején 73. életévében járó Leemről van szó. A Leem iránti tisztelete nem engedte, hogy közzétegye saját ortográfiáját.

¹² Sajnovics Jánosról beszél. Végig következetesen csakis rá hivatkozik a helyesírás kérdésével kapcsolatban. Hell nem kap szerepet a helyesírási „ügyben”, jöllehet a *Demonstratio* nagyszombati kiadása őt tünteti fel „ötletgazdaként” (vö. Sajnovics 1994: 42–43).

¹³ Sajnovicsék eredeti célja a Vénusz bolygó Nap előtti átvonulásának megfigyelése volt, vagyis természettudományos expedíció keretein belül kezdtek bele nyelvészeti vizsgálatokba (Maticsák – Kelemen 2021).

s figyeli a szavakat, majd – észrevételeit tanulmányozva – közülük nem egyet egészen vagy majdhogynem magyarnak talál.¹⁴ Ekkor ésszerű gondolatra jut: ahogyan a két nyelv között, úgy a két nép között is rokonságnak kell fennállnia, melyek egykoron együtt élhettek, de valamilyen kegyetlen sors okán oly rég óta, oly távol kerültek egymástól.¹⁵

E gondolat mérlegelésre kerül. Elmélkedése mélyebbre hatol a kérdésben: fontolgat, bírál, meghozza döntését: a magyar a lapp testvére, a lapp a magyaré. Mindenekfelett a nép és a nyelv szeretete tölti el lelkét. Teljes egyetértésre jut önmagával, s szilárd meggyőződésévé válik, hogy a lappok és a magyarok nyelve kezdetektől fogva egy és ugyanaz. És még ez is: a lappok épp kialakuló ortográfiáját, mely talán még nem a legpontosabb és legjobban kialakított, szerencsésebb nővére szebb ruhájához kell igazítani. Koppenhágába visszatérve rendezi gondolatait, majd előadja a Királyi Tudományos Társaság előtt,¹⁶ s az elmélkedők e tanult gyűlése azokat elismerésre és nyomtatás általi közzétételre¹⁷ méltónak találja.

Erre mind közül épp engem, a nagylelkű Dán Kormányzat alattvalóját menesztik el magában a lappokat tanulmányozni, miután a legkegyelmesebb királyi¹⁸ utasításra ide lettem hívva, hogy Sajnovics úrral átgondoljuk ezt a kérdést. Magát a feladatot, nevezetesen helyesírásunk módosítását, mely után oly soká kényszerültem titokban vágyakozni, örömmel s a legcsekélyebb fontolgtatás nélkül magamra vállaltam. Ez idáig semmit sem akartam megjelentetni honfitársaim számára a magunk nyelvén, mert kép-

¹⁴ Sajnovics hasonlóan fogalmazza meg tapasztalatait a *Demonstratio*-ban: „Rögtön feltűnt, hogy azon kívül, hogy minden szó kiejtése teljesen magyar volt, a legtöbbnek maga a jelentése is megegyezett a magyarral, sőt magyar szó volt” (Sajnovics 1994: 37).

¹⁵ Ekkor még jellemző volt a nyelvrokonság = néprokonság gondolata. Ez a nézet a tudomány fejlődésével párhuzamosan érvényét veszítette, ám a mindenkori finnugorelles nézetek egyik fő hivatkozási pontja maradt (ld. napjainkban a finnugor nyelvrokonság genetikai vizsgálatok alapján történő cáfolatát).

¹⁶ Sajnovics az északi számi és a magyar nyelvre irányuló megfigyeléseit három előadás formájában ismertetette (1770. január 19-én, 26-án és február 9-én).

¹⁷ A *Demonstratio* nyomtatását február 16-án kérvényezték, és Sajnovics naplójából tudható, hogy már április 10-én megkapta művének bekötött példányát (ugyan még *Demonstrationes* címmel) (ld. Sajnovics 1990: 140).

¹⁸ Nincs tudomásom hivatalos, királyi utasításról, viszont mivel Sajnovicsék közvetlen kapcsolatban álltak a királlyal és az udvarral, nem kizárt, hogy a király is közreműködött Porsanger „kirendelésében”. Annyi bizonyos, hogy Thott gróf kérvényezte Gunnerus püspöktől Porsanger Koppenhágába utazását (Sajnovics 1994: 43).

telen voltam követni az egyébként oly megérdemelten nagyhírű Leem professzor ortográfiáját: s ez talán alkalmat adott azon szóbeszédre, mely Tronhjemben [sic!] sem egészen ismeretlen, vagyis hogy atyáim nyelvének grammatikáját egyáltalán nem értem. Ez, bár nem jutalom, szerénységem következménye; mert ha másként gondolkodom, már rég nyilvánosan előadtam volna, hogy oly indokok és szabályok okán nem követtem Leem úr ortográfiáját vagy szabályait, melyek magában a nyelvben rejlenek, és Leem úr előtt ismeretlenek. Mert hát nem érthet valaki valamit helyesen, csak azért, mert én magam nem értem?

Abban azonban, hogy a változtatásnak épp a magyar írásmódnak megfelelően kellene történnie, bevallom, nemcsak kételkedtem, hanem egyenesen nem hittem. Ezért is nem bocsátkoztam semmiféle elmélyült beszélgetésbe, még kevésbé tényleges tanácskozásba a szerzetes urakkal, hanem előtte csendes nyugalomban, a tőlem telhető legalaposabb módon átolvastam néhányszor Sajnovics úr értekezését: ahol pusztán a téma újszerűsége és a szerző rendjéhez általában társított természet okán (ily erővel bír az előítélet még a tiszta emberfőkben is)¹⁹ hosszú ideig képtelen voltam elhinni, amit szemem látott és értelmem belátott: a nyelvek hasonlóságát és egymásnak való megfelelését. Végül, mivel ebben tovább nem kételkedhettem anélkül, hogy kétségbe vontam volna látási képességemet, hozzáfogtam a rám bízott fontolgotáshoz, és követtem a Sajnovics úr által megnyitott utat, nevezetesen, amennyiben elkerülhetetlen ortográfiánk megváltoztatása, úgy a magyar nyelvet, nővérét követve kell feldíszíteni, mintsem mást,²⁰ mellyel semmi hasonlóságot nem mutat. Ebben a kérdésben a finn, szomszéd nővére kevésbé illik a mintázatba. Több rokon szó van ugyan benne, azonban természetes betűit vagy hangjait, nevezetesen az erősebb szibilánsokat és az *lj*, *nj* likvidákat, egyszerűen elvetették, kétségtelenül azért, mert először egy svéd²¹ kezébe került, aki részben kellő ismeretek hiányában, részben kényszerűségből inkább a maga svéd kiejtése, mintsem az akkori nyelv természete szerint alakította ki az ortográfiát. Ebből aztán törvény lett. Sietve tettek valamit az ügyben. Kiadtak és közzétettek számos írást. Az ifjak betűzték, olvas-

¹⁹ Ebben az időben még törvény tiltotta a jezsuiták (és egyéb szerzetesrendek) jelenlétét Dán-Norvégia területén, emiatt feltehetőleg előítéletekkel közelített Porsanger a magyar jezsuiták felé.

²⁰ Az északi számi nyelvű szövegek lejegyzése még sokáig az azt végző misszionáriusok (svéd, dán, norvég) anyanyelvének helyesírása szerint történt.

²¹ Porsanger minden bizonnyal a finn–svéd kétnyelvű Mikael Agriolára (1510–1557), a finn irodalmi nyelv megteremtőjére gondol.

ták, megtanulták azokat, aztán amikor a régi nemzedék meghalt, az újnak már egészen más nyelve lett. A magyarok ellenben, bár régi nyelvük számos szavát elhagyták, új szavaikban mégis megőrizték a régi nyelv betűhangjait, és mássalhangzók ejtése majd' mind megegyezik a lappokéival.

Magában a vállalkozásban az ügy igazsága és a dolgok sajátossága vezetett mindvégig. Örömmel átvettem azon változtatásokat, melyek a lapp szavak – részben számomra is kihívást jelentő – természetes kiejtését segítik; ellenben azokat, melyeket károsnak tartottam, sem a tetszeni akarás vágya, sem a rosszsallásától való félelem nem fogadtathatta el velem. Sajnovics úr számára mindig elégséges volt az indoklásom, miszerint nem fogadhatok el más változtatást, csak azt – már amennyiben jóváhagyatik –, amit hitem szerint a nagyközönség és az utókor előtt is meg tudok védeni: s noha ezáltal némileg módosult az ő *Tabula elenchicája*²² – mely véleményem szerint egyáltalán nem gyengíti az általa bizonyított kérdés igazságát: tudniillik a nyelvek egymásnak való megfelelését –, hallgatott rám.

Ekkor különbséget tettünk *a* és *á* között. Előbbi mintha a torkon menne át, és oly hangot ad, mely az *e* és az *a* keverékének hat, így ha hangzását vagy nevét írással kellene jelölnöm, nem tudnék közelebbit adni az *ea*-nál. Szemben ezzel az utóbbi tisztán cseng, akár a latin *a*. Leem úr, akinek ortográfiájából hiányzik e különbségtétel, az előbbit *Aa*-ként adja meg a *Lexicon* 1. oldalán, az 1. oszlop 2. sorában: *Aad'd'a*.²³ Egy és ugyanazon szó két szótagjában egy és ugyanazon hang jelölésére hol az *aa*-t, hol az *a*-t használja, jöllehet utóbbira nem is volna szükség. Még ha ez esetben beszélhetünk is utózángéről, azt nem kell külön szótagban ejteni; ugyanakkor, ha óhatatlan, időnként mindkettőt használhatjuk. Így azt javasolnám, hogy az efféle szavakat mindkét módon írassuk, s e különbségtételt egy előszóban megalapoznám. Szintén nincs különbség a 28. ol-

²² A *Demonstratio* VIII. fejezetében szereplő, 150 szavas lista az *Elenchus* ('jegyzék, adattár'), melyben a „közös” lapp és magyar szavakat ismerteti Sajnovics. Vélhetően Porsanger arra gondol, hogy több esetben csak a helyesírás módosításai miatt kerülhettek be olyan szavak a listába, melyek valójában nem mutatnak rokonságot. Erre a problematikára hívta fel a figyelmet Munkácsi Bernát is: „[Sajnovics] Át is ír minden Leem-féle lapp szót magyar helyesírással; de itt nem jár el kellő következetességgel, hanem hol a nagyobb hasonlóság érdeke kívánja, kisebb nagyobb változtatásokra merészkedik” (Munkácsi 1882: 347).

²³ Mai alak: *áda* 'velő, csontvelő'. Leem szótárában a címszavak mindig nagybetűvel szerepelnek.

dal, 2. oszlop végi *Aigje*²⁴ és a 29. oldal 1. oszlop eleji *Aigje*²⁵ között; sem a 324. oldal, 2. oszlop eleji *Galgam*²⁶ és *Galgam*²⁷ között. Senki sem vélheti másként, mint hogy ezek a jelentésükben különböző szavak hangzásukban megegyeznek; de ejtsen csak ki akár egyet is ezek közül egy finn²⁸ egy másik finn előtt, utóbbinak nem lesz szüksége sem lexikonra, sem magyarázatra, hogy melyik szóra is gondolt: hiszen az a kiejtés vagy hang, melyet füle a másik megszólalásakor észlelt, épp elég érthetően tudtára adja. Ezért írtuk így: *agye*, és *ágye*, *Galgam* és *Gálgám*. Ott van aztán az *o*, mint a 295. oldal 2. oszlopában lévő *folp*²⁹ szemben a *fal*-lal; vagy a *follim*³⁰ szemben a *fallim*-mal. Azt bizonyítani, hogy e megkülönböztetésre nem Sajnovics tanított meg, három évvel ezelőtt nyílt alkalmam, amikor írásban ismertettem az Északi Missziós Collegiummal gondolataimat.³¹ Korábban az előbbi görög *α*-val jelöltem.³²

Minden szükséges diftongust (minthogy én mindet külön, egyedi írással illetem) ékezetes betűvé alakítottunk, nevezetesen:

Æ-ből *É* lett. Ha valaki inkább *æ*-t használna *é* helyett, nemigen fogok vitába bocsátkozni vele, de ha a szükségesebb változtatásokat elfogadjuk, miért ne fogadnánk el ezt is? Mindazonáltal úgy hiszem, igazam van, amikor azt állítom, hogy ezt a két hangot a lapp nyelvben nem szabad olyan egyenértékűnek tekinteni, mint a dánban: ugyanis azon dán szavak, me-

²⁴ Mai alak: *aji* 'félálom'. A jelentést közlétevő Bente Martinussen (1992: 55) az 'idő' (mai alakban *áigi*) jelentést társította a szóhoz, de ez hibás. Leem szótárában ez *Ajge* 'en Tiid, tempus' formában szerepel (Leem 1768–81: 28).

²⁵ A szó ma már nem ismert, a Leem által megadott jelentés: 'en unformødent Foretagende, hvorved den Gierning, som burde giøres, bliver efterladt og forhindret; inceptum minus necessarium, qvo negotium, qvod incumbit faciendum, impeditur & omittitur [szükségtelen törekvés, amelynek következtében az elvégzendő munka elmarad és megakadályozódik]' (Leem 1768–81: 29).

²⁶ Mai *galgga* [VxSg1Prs] < *galgat* 'kell, szabad'. A kor hagyományaihoz híven Leem az igét E/1 formában adta közre.

²⁷ Mai *gálgga* [VxSg1Prs] < *gálgat* 'megold, tisztáz, helyrehoz; krákog, köszörüli a torkát'.

²⁸ A Tacitus által említett *fenni* népnév minden bizonnyal a számikat jelölte, s későbbi ismert források is *finn*-ként hivatkoztak a számikra. A 12. századtól kezdett terjedni a *lapp* etnonima. A *lapp* ~ *finn* megnevezés sokáig keveredett, s még a 18. században is jellemző a két megnevezés egyidejű használata.

²⁹ Mai *fal* 'csak, és, de'.

³⁰ Mai *fallen* [VxSg1Prs] < *fallet* 'szalad, felszalad'.

³¹ Ez volt Porsanger már korábban említett 1767-es jelentése.

³² Porsanger saját helyesírása alapján a diftongusokat és a speciális hangokat görög betűkkel jelölte (ld. Kelemen 2019).

lyekben *e* áll, mégis úgy olvassuk őket, mintha *æ* szerepelne bennük, minden ragozott alakjukban megőrzik ezt a hangot; azonban egészen más-képp áll a dolog a lappban. Így itt nem is lehet dánból vett példákkal érvelni ellenem.

Az *Oaa* és az *Oaae* *ó*-vá lett, melynek vastag, széles hangja van, valahol az *o* és az *a* között. Ezelőtt *ω*-ként írtam.

Az *Uo*-ból *ú* lett, melyet korábban *Ů*-val³³ jelöltem.

A lappban az *i*-nek kétféle ejtése van: az egyik rövidebb és lágyabb, a másik hosszabb és élesebb. Utóbbira korábban az *y*-t használtam: de amikor Sajnovics úr tájékoztatott, hogy az ő nyelvükben ezt *i*-vel jelölik, egyet kellett értenem vele. Ha ezt elfogadjuk, nem okoz nehézséget, hogy a mi *gj*, *lj*, *nj*-ünk helyébe az ő *gy*, *ly*, *ny*-jük kerüljön, hiszen a magyar ajkak hangjai épp olyanok, akár a lappokéi, és egyébként sincs szükségünk *y*-ra.

Ahol az *i* nem annyira az azt megelőző mássalhangzóval, hanem inkább az azt követő magánhangzóval olvad össze, inkább *i*-t írok *j* helyett,³⁴ például: *Diedám*³⁵ és nem *Djedam*. *Fieram*³⁶ és nem *Fjeram*. A képzett vagy ragozott alakok mutatják, hogy természetes *i* diftongus található a szóban: mert nem azt mondom, hogy *Djedi*³⁷ vagy *Diedi*, hanem *didi*.³⁸ Nem *fjerritalam*,³⁹ hanem *fierritale*m. Így tehát jó okom van e változtatásra.

Több diftongusra nincs is szükségünk; hiszen Leem úr *aa*, illetve *aae* jelölései számomra hol *a*, hol *o*, hol *ó* hangokat jelölnek, a szavak ejtésének megfelelően. Hogy kinek kell inkább hinni, azt hagyjuk meg azoknak, akik ítélni hivatottak.

A magyar *S* épp úgy hangzik, mint az *a* hang, melyet Leem úr *Sh*, *Shj*-vel jelölt, ezért előbbi tettem az utóbbi helyébe, és következőleg az ő *SZ*-ük váltotta fel a mi *S*-ünket, mert mindkettő ugyanúgy hangzik.

³³ Porsanger görög ligatúrát (ypsilon + omikron) használt az említett diftongus jelölésére.

³⁴ Leem helyesírásának egyik zavaró eleme az *i* többféle használati módja volt. Azon túl, hogy jelölte az *i* hangot, ezzel jelölte a lágyított mássalhangzókat is (pl. *Niaalom* ~ mai *njoalun* [VxSg1Prs] < *njoallut* 'nyal'), és a dánból hiányzó számi hangokat jelölő betűkombinációkban is helyet kapott (vö. *shi* / *ʃ* /, *zhi* / *tʃ* / stb.)

³⁵ Mai *diedán* [VxSg1Prs] (< *diehtit* 'tud').

³⁶ Mai *fieran* [VxSg1Prs] (< *fierrat* 'gurul, borul').

³⁷ Mai *didii* [VxSg3Prt] (< *diehtit* 'tud').

³⁸ A ragozás során bekövetkező monoftongizációs jelenséggel igazolja, hogy az *i* a diftongus része. A monoftongizáció jelenségéről ld. később.

³⁹ A *fierrat* 'gurul' ige képzett (*fieratallat* 'gurít, gurítgat') alakja.

A magyar *TS* Leem úr *Zh*, *Zhj*-val jelölt hangjával azonos, így annak került a helyébe.

A magyarok *Z*-je a leglágyabb *Sz*-ük, a miénk azonban valamelyest lágyabb, mint az ő *Ts*-jük, ezért nem vettem át, hanem meghagytam a mi kiejtésünknek megfelelőt.

A szókezdő *K*, *T*, *P* hangokat Sajnovics úr gyakran hallani vélte a kiejtésemben; de ahol a fülem vagy belátásom nem egyezett az övével, ott semmit sem fogadtam el vakon.⁴⁰

Ugyanígy az *O*-t és *U*-t sem fogadtam el. Ezeket Sajnovics úr kezdetől fogva használta a vállalkozásunkban, én azonban helyettük mindig *oj*-t és *uj*-t írok.

Néhány szó nyelvtani esetenként eltérő ejtése az írásmódban is okoz némi változást. Talán gondolhatnák, akik nem látják át egészen e nyelvet, hogy némely szavakat túl sok egymásba kapcsolt mássalhangzóval írják, például: *Balkka*, *Dalkke*, *Gardde*⁴¹ stb., mivel elégségesnek tűnhet *Balka*, *Dalke*, *Garde*-t írni; így azonban nem lehetne se olvasva, se írva különbséget tenni a nominativus és a genitivus között, jöllehet ezt a kiejtés megköveteli.⁴² Vagyis általános szabály, mely alól aligha lehet kivétel: ahol egy mássalhangzó egy tőle különböző másikat követ, és nem kettőződik meg, ott mindig megnyúlik az előbbi szótag magánhangzója. Másiránt nem vagyok híve a betűk felesleges összevonásának, és ezért, ahol úgy kívánja a kiejtés – mely véleményem szerint e nyelvben a legtermészetesebb –, ott Leem úr kettős mássalhangzói helyébe szimplákat írok: az ő *Addam*-ja⁴³

⁴⁰ A *b*, *d*, *g* az északi számiban zöngétlen, de ez írásban jelöletlen. A *p*, *t*, *k* szó elején csak jövevényszavakban fordulhat elő: pl. *telefovndna* 'telefon'.

⁴¹ Mai *dálki* 'időjárás', *bálká* 'fizetés', *gárdi* 'kerítés, karám a rének tereléséhez'.

⁴² Az északi számiban az accusativus/genitivus esetnek nincs külön ragmorfémája, hanem a fokváltakozott, gyenge fok jelöli az adott eseteket. (A két eset nyelvtörténeti okok miatt alakilag egybeesik, ezért együtt vizsgálendő.) A fokváltakozás egy olyan speciális morfológiai jelenség, mely során a hangsúlyos és hangsúlytalan tövek váltakozása a tövégi mássalhangzók mennyiségi és/vagy minőségbeli változását eredményezi. Ez a változás végbemehet az első és második szótagban, de akár a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik szótagban is. A fokváltakozásban részt vesznek rövid mássalhangzók, gemináták, illetve mássalhangzó-kapcsolatok is. A finn nyelvből ismert fokváltakozáshoz hasonló jelenségről van szó, ám az északi lappban ez a változás jóval bonyolultabb (három fokot különböztet meg), és lényegében az összes mássalhangzót érinti.

⁴³ Mai *attán* [VxSg1Prs] (< *addit* 'ad').

és *Shjaddam*-ja⁴⁴ nálam *adam* és *shjadam*, vagy az új ortográfia szerint: *sadam*, mindaddig, amíg a kiejtés újra meg nem követeli a mássalhangzó megkettőzését, mint az indicativus praesens singularis harmadik személyben: *addá* és *saddá*.⁴⁵

A declinatio, coniugatio és derivatio során van egy általános szabály, melyet Leem úr sosem vett figyelembe, nevezetesen: a diftongus egyelemű magánhangzóvá válik, ha *i* vagy *u* áll az utána következő szótagban. Például: *Guolg*, *gulg*, ragozott alakban: *gullgi*.⁴⁶

A nyelvi példáról, melyek a Szentírásból vették át a Lexiconba, gyakran folytattam tisztelettudó vitát Leem Professzor úrral, mert számomra megfelelőbbnek tűnne a finnek mindennapi beszédéből venni példákat mindaddig, míg legalább egy bibliafordítás nem készül, melynek, mi tovább, fordítói mesterműnek kellene lennie ahhoz, hogy a nyelv géniuszának mintájául tudjon szolgálni. De mint minden másban, ebben sem hajlott a szavamra.⁴⁷

Látható tehát e beszámolómból, hogy mérlegelésem során minden elfogultságot vagy előítéletet félretettem, és csakis az vezérel, amit igaznak találtam az ügyben. Így megfontolásra való tekintettel részben felvettem, részben bevezettem vállalkozásunkba [egy módját] az ortográfia megváltoztatásának, de csakis azt illetően, amit véleményem szerint a Feladat megkövetel. Sem az a halhatatlan tisztelet, mellyel Leem úrnak tartozom a Lapp Egyháznak tett halhatatlan szolgálataiért, sem az a szeretet, mely Sajnovics urat illeti barátomként, nem készíthet arra, hogy belátásommal ellentétesen cselekedjek. Az új ortográfia, ha tanúságtételelem számít, úgy van elrendezve, hogy szaktekintély által elfogadtatván bárhol hivatkozni

⁴⁴ Mai *šattan* [VxSg1Prs] (< *šaddat* 'válik valamivé, megjelenik, növekedik, megváltozik, lesz, születik').

⁴⁵ Az északi számi igeragozás során a jelen idő egyes számban az első és második személy gyenge fokban, míg a harmadik személy erős fokban áll.

⁴⁶ Mai *guolga* 'szőr' ~ *gulgi* [IIIsg]. Monoftongizáció akkor megy végbe az északi számiban, ha a diftongust tartalmazó szótagot követő hangsúlytalan szótagban ragozaskor magánhangzó-változás (tővégi mgh. > *e*, *o*, *ii*, *ui*) történik. A monoftongizáció során a diftongus első eleme megmarad, de időtartama meg nő, hosszú magánhangzó lesz.

⁴⁷ Porsanger kiválóan vette észre, hogy a készülő szótárba a számik hétköznapi életben használt szavait kellene fölvenni, és nem a Biblia meglehetősen „idegen” szókincsét (vö. a bibliai flóra, fauna, tárgyak, helyek, fogalmak stb. megnevezései). Ebből a mondatból is jól érezhető, hogy Leem nem vette figyelembe az anyanyelvi Porsanger észrevételeit, vélhetően csupán „adatközlőként” tekintett segítőjére.

lehesen rögzített és állandó szabályaira. Ha valamely hatóság fogadná el és rögzítené, nem okozna sok nehézséget a nagyérdemű publikumnak és az utókornak magyarázatot adni róla. Leem urat szeretni, tisztelni és minden lehetséges módon jutalmazni kell, mert igen hasznos munkába kezdett; azonban ez, véleményem szerint, nem hátráltathatja a jobbítás útját és eszközeit, ha egyszer kéznél vannak, és mintegy magukat kínálják. Ki tudja, mit hoz az utókor? Ezért...

Úgy hiszem, a régi ortográfia megváltoztatásának esedékességét senki sem fogja kétségbe vonni, aki legalább Sajnovics úr értekezésének 17. oldaltól kezdődő IV. szakaszát elolvasta.⁴⁸ További bizonyíték nem is kell.

Ha már szükséges a változtatás, annak leginkább a magyar nyelvet kellene például vennie. Ezt a következtetést senki sem tagadhatja, hacsak nem a két nyelv hasonlóságát is tagadni merné, mind a betűk hangzásában, mind más lényeges tulajdonságukban: márpedig, véleményem szerint, ezt Sajnovics úr a napnál is világosabban bebizonyította.

Előre hallani vélem a sopánkodást: micsoda zavart fog kelteni, beszéljek majd, ez a változás a finneknél, akik már megszokták a régi ortográfiát! Bár úgy hiszem, nem sokan mondanának efféléket azok közül, akik valamit is tudnak a kérdésről: mert 1. még mindig nagyon kevés a lapp könyv, a finnek tulajdonában legalábbis: számuk nem haladja meg a négyet.⁴⁹ 2. Úgy vélem, ezeket nem is tudják sokkal többen betűzni és olvasni. A többieknek így nem kell zűrzavartól tartani. 3. Azon kevesek, akiknek már nagy fáradtsággal meg kellett tanulniuk a nehezebb helyesírást, egy tanítómester segítségével néhány nap alatt képesek lennének megtanulni a könnyebbet is. Az oktatóknak pedig, akiknek előbb ismerniük kell az új helyesírást, hogy a gyermekeket betűzni és olvasni taníthassák, nem telne többé néhány napnál a felkészülés: maguk a gyermekek pedig, ha egyszer kiadják a számukra megfelelő könyveket, könnyűszerrel megtanulják majd a betűket, s így az olvasást is a Leem úrnál egyszerűbb rendszert követve. Általánosságban tanácsosnak tűnik időben és bátran szembenézni e nehézséggel, hogy azt leküzdve egyre többeket felemelhes-

⁴⁸ *A Leem-féle lapp helyesírásról és a magyar helyesírásról* című fejezet a *Demonstratio*-ban.

⁴⁹ 1763-ban megjelent egy ének- és imakönyv, amelyet a dán misszionárius, Christian Welding fordított. Ugyanebben az évben egy imakönyvet adtak ki, amelyet a Seminarium Lapponicumban tanulók fordítottak le északi számi nyelvre, és Knud Leem professzor dolgozott át. Ugyancsak Leem jelentette meg 1767-ben Luther katekizmusát, és egy ábécéskönyvet (Henriksen 2020: 75).

sünk. Nem sorolom fel itt ennek előnyeit, melyek várhatóak, bár nem egészen bizonyosak.

Ha különösnek hat, hogy most adtam először jelentést minderről, úgy hiszem, hallgatásom okai bizonyos reménnyel tölthetnek el a felmentésemet illetően; de ha tévedtem, épp attól való félelmemben tévedtem, hogy tévedni fogok. Úgy esett velem is, amint az emberekkel szokás. Addig küzdenek mindazzal, ami a szemükben tisztességtelen vagy kevésbé tisztességes, míg vagy készek ellentétes végletbe zuhanni, vagy ezt meg is teszik. Főként attól tartottam, hogy a vállalkozásomról szóló jelentésemet vakmerőségnek tekintik; vagy szemtelenségnek olyasvalakivel szemben, aki hatalmas szolgálatot tett hazámnak; vagy pedig ügyem túlzott és gátlástalan dicsérgetésének: csupa tisztességtelenség, melyek tagadását talán túlzásba is vittem. Most pedig, hogy eleget tegyek a parancsolatnak, melynek elmulasztása felsőbb kötelezettség megszegése volna, teljes őszinteséggel leírtam, amit az ügyről alkotott felfogásom alapján igaznak ítélttem: a lehető legnagyobb alázattal ajánlva azt Méltóságotok belátó ítélete számára. Koppenhága, 1770. július 7.

A. Porsanger

Ui.

Amennyiben az új ortográfiát elfogadnák, úgy vélem, azonnali szükség lesz:

1. egy grammatikai összefoglalásra
2. egy ábécéskönyvre, melyben tanácsosnak tartanám, hogy az új betűket azonnal beillesszük az ábécébe, hangjuknak megfelelő nevekkal ellátva, és a gyermekeket a betűzésben rögtön hozzászoktassuk, hogy az egybeolvadt mássalhangzókra a nevükkel együtt egyetlen betűként tekintsenek. Például: *ly* Elj, *ny* Enj, *ts* Tse, *Sz*, *Esj* stb.

Irodalom

- Dahl, Ove (1906), Biskop Gunnerus' virksomhed: fornemmelig som botaniker tilligemed en oversigt over botanikens tilstand i Danmark og Norge indtil hans død. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 4: 1–102.
- Djävur, Ulrika (2003), De första samiska ordböckerna – mission och upplysning. Opuscula Uralica 7. Uppsala.
- Henriksen, Marit Breie (2020), Bibelen på samisk. Historisk blick på samisk bibeloversettelser. Kirke og Kultur 125/1: 68–84.

- Kelemen Ivett (2018), A 18. századi számi lexikográfia úttörője: Knud Leem. Vázlatok a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* történetéről. *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 99–108.
- Kelemen Ivett (2019), Anders Porsanger jelentése Knud Leem (északi) számi helyesírásáról. *Folia Uralica Debreceniensia* 26: 123–136.
- Kelemen Ivett (2021), The life and work of the Saami theologian and linguist: Anders Porsanger. In: Szeverényi, Sándor (ed.), *Uralic studies, languages, and researchers. Proceedings of the 5th Mikola Conference*. *Studia uralo-altaica* 54. University of Szeged, Department of Altaic Studies – Department of Finno-Ugrian Philology, Szeged. 71–79.
- Kelemen Ivett (2022), Magyar minta az északi lapp helyesírás-történetében. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged*. 203–213.
- Kelemen Ivett (2023), Sajnovics János Demonstratiójának hatása az északi lapp ortográfia történetére. *Magyar Nyelvjárások* 61: 355–366.
- Leem, Knud (1768–1781), *Lexicon Lapponicum bipartitum: Lapponico–Danico–Latina & Danico–Latino–Lapponica cum Indice latino. Pars prima sive Lapponico–Danico–Latina. Nidarosiae. Pars secunda Danico–Latino–Lapponica. Cura et studio Gerhard Sandbergii Hafniae*.
<https://www.nb.no/nbsok/nb/f7147c85118952098ba3af3b2b513745?index=5#3>
- Martinussen, Bente (1992), Anders Porsanger – teolog og språkforsker fra 1770-tallets Finnmark. *Nordlyd* 18: 15–59.
- Maticsák Sándor – Kelemen Ivett (2021), Csillagászat és nyelvészet. *Debreceni Szemle* 29/4: 399–413.
- Munkácsi Bernát (1882), Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára III. A magyar összehasonlító nyelvtudomány első korszaka. Sajnovics. *Magyar Nyelvőr* 11: 342–350.
- Sajnovics János (1990), Sajnovics naplója 1768–1769–1770. Szerk. Szij Enikő. ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Budapest.
- Sajnovics János (1994), *Demonstratio*. Fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, szerkesztette Szij Enikő. *Bibliotheca Regulyana* 2. ELTE, Budapest.
- Sammallahti, Pekka (1998), *The Saami languages. An Introduction*. Davvi Girji, Kárášjohka.